

УДК 373.5.016:821.161.2

НАТАЛІЯ СКОМОРОВСЬКА, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики навчання, Івано-
Франківський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти, Україна
ORCID ID 0000 0002 0629 3049
natalya.7575@ukr.net

РОЛЬ МЕТАФОРИ У РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

NATALIA SKOMOROVSKA, Candidate of Pedagogical
Sciences, Associate Professor of the Department of
Theory and Teaching Methods, Ivano-Frankivsk Regional
Institute postgraduate pedagogical education, Ukraine

THE ROLE OF METAPHOR IN THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING

У статті розкрито особливості розвитку критичного мислення здобувачів освіти за допомогою метафори. Це питання сьогодні особливо важливе для сучасного суспільства, оскільки вміння мислити критично допомагає людям працювати з різними видами текстів, аналізувати джерела інформації та оцінювати їх достовірність. Вони вчаться аргументовано висловлювати свої думки, обговорювати суспільно важливі теми та приймати обґрунтовані рішення. Критичне мислення сприяє особистісному росту, оскільки стимулює саморефлексію, допомагає кожному краще розуміти себе, свої сильні сторони та зони для розвитку.

Зроблено висновки, що великий потенціал для розвитку критичного мислення має метафора. Вона допомагає людині перенести увагу з прямого значення слова на аналогічну ситуацію чи поняття в іншому контексті, розширює розуміння понять шляхом візуалізації абстрактних ідей через конкретні аналогії, стимулює до пошуку аргументів, відкриває нові способи розуміння проблеми чи ситуації. Авторка довела, що використання метафори спонукає школярів до детального аналізу, обґрунтування, розширення розуміння та формування нових перспектив. На конкретних прикладах, використовуючи різноманітний методичний інстру-

ментарії, показала, як метафора приводить читача до уважного вдумливого читання, пошуку актуальних цитат для діалогу чи дискусії. Вчитель формує актуальні для критичного мислення вміння працювати з інформацією, оцінювати її достовірність та цінність, відрізнити об'єктивні факти від суб'єктивної думки про них; аргументовано висловлювати думки, контролювати правильність власних суджень, не піддаватися впливу чужих думок без їх належного аналізу та усвідомлення, долати стереотипи мислення.

Ключові слова: метафора, критичне мислення, методи, прийоми, завдання, мислення, світогляд.

Summary. The article reveals the peculiarities of the development of critical thinking of students with the help of a metaphor. This question is especially important for modern society today, because the ability to think critically helps people work with different types of texts, analyze information sources and evaluate their reliability. They learn to express their opinions in a reasoned manner, discuss socially important topics and make informed decisions. Critical thinking promotes personal growth, as it stimulates self-reflection, helps everyone better understand themselves, their strengths and areas for development.

It was concluded that metaphor has great potential for the development of critical thinking. It helps a person shift

attention from the direct meaning of a word to a similar situation or concept in another context, expands understanding of concepts by visualizing abstract ideas through concrete analogies, stimulates the search for arguments, opens new ways of understanding a problem or situation. The author proved that the use of metaphor encourages schoolchildren to analyze in detail, justify, expand understanding and form new perspectives. Using specific examples, using a variety of methodological tools, she showed how the metaphor leads the reader to careful thoughtful reading, searching for relevant quotes for dialogue or discussion. The teacher develops skills relevant for critical thinking in working with information, assessing its reliability and value, distinguishing objective facts from subjective opinion about them; express opinions in a reasoned manner, control the correctness of one's own judgments, not be influenced by other people's opinions without their proper analysis and awareness, overcome stereotypes of thinking.

Key words: metaphor, critical thinking, methods, techniques, tasks, thinking, worldview.

Мета: поглибити знання про роль метафори для розвитку критичного мислення, розкрити особливості роботи з різними методами і прийомами, в яких задіяна метафора.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Розвиток критичного мислення – одна з актуальних проблем у сучасному динамічному світі, важлива складова навчального процесу. У цифрову епоху доступ до інформації став легким, проте разом з цим зросла кількість недостовірної або маніпулятивної. Критичне мислення допомагає детально аналізувати прочитане, розрізняти факти від спекуляцій, визначати достовірність джерел. Воно дає можливість людям адаптуватися до нових умов, швидких змін; розуміти наслідки власних рішень та прогнозувати майбутні події. Сьогодні науковці активно оновлюють методичний інструментарій, шукають способи для ефективного розвитку критичного мислення здобувачів освіти. Актуальною у цьому контексті буде метафора. Багатозначність окремих метафор спонукає до роздумів, обговорення, дискусії. Школярі вчать висловлювати власні думки, захищати їх у дискусії, використовувати цитати, у яких часто також присутня метафора.

Аналіз досліджень і публікацій.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що розвиток критичного мислення залишається актуальним для багатьох вчених, відомих філософів та психологів. Про цей тип мислення писали Дж. Дьюї, Д. Кластер, О. Кочерга, А. Кроуфорд, К. Мередіт, С. Метьюз, М. Ліпман, Р. Пауль, В. Погребенник, К. Поппер, О. Пометун, Дж. Стіл, В. Сухомлинський, Ч. Темпл, С. Терно, Г. Токмань, О. Тягло, Д. Халперн та інших. Метафору як важливий засіб розвитку мислення розглядали у своїх роботах Дж. Віко, А. Річардс, М. Блек, П. Рікер, Ф. Ніцше, С. Пеппер, Х. Блюменберг, В. Ващенко, В. Русанівський, Л. Лисиченко, С. Єрмоленко, О. Тараненко, Л. Мацько, А. Мойсієнко, В. Калашник, В. Кононенко, Л. Пустовіт, Л. Ставицька, Н. Бойко та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критичне мислення давно стало предметом досліджень у різних галузях науки. О. Пометун визначає критичне мислення як мислення про мислення, коли людина аналізує власне мислення з метою його покращення, удосконалення. Таке

удосконалення можливе на основі застосування ефективних мисленнєвих стратегій (процедур, операцій) і стандартів коректного мислення. Цей тип мислення характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю та рефлексивністю і передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти (*Пометун, 2023*).

Сьогодні розвиток критичного мислення – це важлива умова повноцінного навчального процесу. Світ швидко змінюється і вміння мислити критично дає можливість сучасним школярам адаптуватися до цих змін. У цифрову епоху інформація стає все доступнішою, та не завжди достовірною, тому важливо навчити здобувачів освіти вдумливо її аналізувати, розрізняти факти від суб'єктивних думок, визначати перспективність джерел, висловлювати думки з обґрунтованим судженням, робити висновки та приймати власні рішення. Критичне мислення спонукає до інноваційних думок та ідей, пошуку різних способів вирішення проблем, створення нових можливостей.

Розвиваючи критичне мислення, вчені пропонують сучасні методи і прийоми, цікаві завдання. Важливу роль у розвитку цього типу мислення відіграють метафори. Вони відкривають шляхи розуміння, дозволяють уявити одне явище чи поняття через призму іншого. Метафори є потужним інструментом для інтерпретації складних ситуацій, зацікавлюють розглядати їх з різних сторін, дозволяють дивитися на речі, явища, події з неочікуваних ракурсів, використовувати вже відомі або зрозумілі концепції, зв'язувати абстрактні речі з конкретними аналогіями, що полегшує їх розуміння. Наприклад, коли говоримо, що "час – це гроші", ми не маємо на увазі буквально заміну одного на інше. Замість цього, використовуємо метафору грошей, щоб пояснити, що час, як і гроші, є ресурсом,

який можемо витрачати або інвестувати. Ця метафора пояснює, як ми використовуємо свій час. Метафора "кохання – це вічний океан" переносить абстрактну ідею кохання на конкретний образ океану, що допомагає уявити безмежність і силу почуттів.

Метафори стимулюють творчу уяву, активізують асоціації, створюють певну модель або рамки для аналізу, дозволяючи уявити абстрактний концепт у конкретному контексті. У творах мистецтва вони допомагають розкривати складні ідеї, створювати символіку, виражати почуття та емоцій. Часто для перенесення абстрактних понять, таких як кохання, душа, час або смерть, письменник використовує метафори, що дозволяє читачеві або глядачеві краще зрозуміти і відчувати їх через відображення у реальних або фантастичних образах. Наприклад, метафоричне порівняння "ми, як лебеді на озері, пливемо до сонця" може символізувати прагнення людини до ідеалу чи вищого духовного стану, а метафора прислів'я "слово – не горобець, вилетить не спіймаєш" виражає неповторність моменту.

Ключові праці, в яких метафора обґрунтовується як потужний інструмент розвитку мислення, фундаментальний прийом пізнання та концептуалізації дійсності належать М. Блеку, Т. Віану, Дж. Серлу, П. Рікеру, К. Жолу, З. Маккормаку, В. Телії, Дж. Лакоффу, М. Джонсону. Ці дослідники стверджували, що за своєю природою метафора є не тільки інструментом посилення художніх образів та значень, а й більш концептуальним явищем та одним з основних засобів пізнання об'єктів дійсності. Йдеться тут про тривимірну складову метафори, що включає в себе процесуальний, результативний і особистісний компоненти. В абсолютній більшості випадків увага дослідників зосереджена на окремих аспектах цього феномена, або ж на методах, алгоритмах та інструментах символічного впливу на соціальні можливості людини змінювати світ (*Шніцер М., 2020*). Н. Арутюнова, В. Гак, В. Телія Л. Шрагіна, Т. Яценко підкреслюють, що до метафори наше мислення звертається тоді, коли на-

явність готових рішень, пояснень, смислів є ускладненою. Саме наявність проблемної ситуації з багатьма невідомими чи змінними чинниками провокує процес створення метафори. Проте процес дії метафори як специфічний засіб комунікації, містить сприймання структури метафори та інтерпретація її в контекст власного досвіду. О. Потебня стверджував, що в минулому тропи взагалі не сприймалися як особливі художні засоби, натомість були народжені первинною поетичністю слова, яку автор також називає алегоричністю, інакомовністю в широкому розумінні. Така поетична інакомовність подається лінгвістом не лише як причина виникнення прототропів, але й як підґрунтя всіх типів переосмислень, що репрезентують певну образність. Тропи називаються першобразними замінами відсторонених, абстрактних понять, а також художнім уявленням з живим поетичним образом. На думку лінгвіста, інакомовний, алегоричний образ має містити в собі "уявлення", "символ", "знак" та відбивати одиничність, конкретність, яскравість поданої ознаки, завдяки чому у свідомості зберігатимуться маси думок (Потебня, 1985).

Л. Кравець стверджує, що метафору зазвичай розглядають серед лексичних засобів зв'язності, оскільки вона є різновидом вторинної номінації і здатна вступати в різні лексико-семантичні зв'язки з іншими лексичними одиницями, вжитими як у прямому, так і в переносному значенні, забезпечуючи тематичну єдність тексту і водночас урізноманітнюючи висловлення та посилюючи його емоційно експресивне забарвлення. Синонімічні й антонімічні відношення у межах одного контексту можуть встановлюватися і між індивідуально-авторськими метафорами, що також дає змогу досягти зв'язності і цілісності тексту (Кравець, 2006). Як бачимо, вчені вже давно досліджують роль метафори у розвитку мислення людини.

На уроках літератури вчитель може ввести метафори у систему запитань і тим самим розвивати критичне мислення школярів. Наприклад, запитання для аналізу роману Пана-

са Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?": *Як ви розумієте слова: "злодійкувате життя не по душі самому запеклому злодієві. І в такого іноді бувають часи, що оступлять його добрі думки, мучать його, розривають... Чоловіча совість не замирає в самій запеклій душі". "Росло лихо в його серці – і виростало до гарячої відплати. Ні Бог, ні люди не страшині йому". "Неволя, як той чад, задурманила людям голови". "Воля поламала віковічні ланцюги, на котрих ще з дідів-прадіїв прикували до панів колись вільні хутори, села". "Воля для чоловіка вільного – чарівниче слово, а для невільника – мед – п'яне чоло. Воно, як дурманом, як хмелем, затуманить усі його думки, гадки, надії: усе для його вмерло, оглухло, одно воно залишилося, одно воно тільки й сяє й гріє по темному шляху його темного життя..."* (Панас Мирний, 2014).

Аналізуючи поему І. Франка "Мойсей" вчитель може звернути увагу старшокласників на метафори, які допомагають зрозуміти проблематику і головну думку твору: *Зрозумійте й затамуйте собі, / Ви, сліпців покоління, / Що, як зглушите душу живу, / Заговорить каміння". "Милосердними треба вам бути / Задля всього живого! / Бо життя – се клейнод, хіба ж є / Що дорожче над нього?". "Хто здобуде всі скарби землі / І над все їх полюбить, / Той і сам стане їхнім рабом, / Скарби духу загубить". "Хто вас хлібом накармить, той враз / З хлібом піде до гною; / Та хто духа накармить у вас, / Той зіллється зо мною". "І будете ви свідки мені / З краю світу до краю, / Що лиш духу кормильців з усіх / Я собі вибираю" (Франко, 2014).*

Для розвитку критичного мислення потрібно приділити особливу увагу проблемному підходу. Проблемне навчання забезпечує активну мисленнєву діяльність, стимулює критичний підхід до нової інформації, дає поштовх до її детального аналізу. Для активного обміну думками педагог має забезпечити належні умови, створити сприятливу психологічну атмосферу, націлити школярів на

діалог, спільний пошук істини. Про актуальність проблемного навчання написав свого часу відомий вчений Є. Пасічник: "Проблемність у навчанні забезпечує інтенсивну мислительну активність дітей при засвоєнні знань, створює найсприятливіші умови для розвитку у них здатності творчому, всебічно розглядати предмет дослідження (у нашому випадку – художній твір, художній образ, особистість письменника, літературний процес тощо). Проблемний аспект навчання забезпечує формування людини з гнучким розумом, творчими нахилами" (Пасічник, 2000). Проблемний підхід стимулює до детального аналізу, пошуку творчості, а це дозволяє розвивати критичне мислення.

Пропонуючи проблемні запитання чи завдання на уроках літератури, вчитель може вводити в них метафори. Наведемо приклад проблемних запитань з метафорою, що будуть актуальні для твору Івана Карпенка-Карого "Мартин Боруля": Чи погоджуєтесь ви з думкою автора, що *"дворянство без розуму і науки хліба не дасть"*? Поясніть, яку ідею хотів донести автор словами: *"Мамо! Жили ж ми перше без дворянства, і всі були щасливі!.. Нащо ж дворянство нам здалося, коли воно горе приносить?"*. *"Ну, тепер з Богом! Слухай старших, випишуй почерка, завчай бумагу напам'ять... трись, трись меж людьми - і з тебе будуть люди!"*. *"Сказано, чиновний чоловік, не то що простий шляхтич: ще й чорти навкулачки не бились, а він схопиться і гасає по хозяйству!.. Нащо вже я, от, здається, зовсім вибився на дворянську лінію, а не можу уранці довго спати – боки болять, а треба привчатися! Воно якось так зовсім другу пиху тобі дає"*. *"Сама бачу, що дворянство нам біду робить. А почну батькові казати, щоб не видумував нічого, щоб жив по-старовині, – то закричить, затопе ногами, почне читати мені якісь бумаги про дворянство, затуркає мене, зіб'є з пантелику, і я думаю: може, ми й справді вже дворяне, – і починаю по-панськи привчатися, і самій тоді хочеться тебе за благородного віддати заміж!.."*

(Карпенко-Карий, 2014).

Як бачимо, багатозначність метафор дає можливість пробудити у здобувачів освіти схильність до сумнівів, спонукає до роздумів, самостійних висновків на основі детального аналізу. Використовуючи їх на уроці, вчитель може ефективно розвивати критичне мислення, формувати важливі для цього типу мислення вміння працювати з інформацією, оцінювати її достовірність та цінність, відрізняти об'єктивні факти від суб'єктивної думки про них; проникати в суть речей, ставити запитання, знаходити нові підходи до їх з'ясування; аргументовано висловлювати думки, контролювати правильність власних суджень, не піддаватися впливу чужих думок без їх належного аналізу та усвідомлення, долати стереотипи мислення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розвиток критичного мислення залишається в полі уваги вітчизняних і зарубіжних вчених. В наш час, як ніколи, потрібно формувати свої думки на основі фактів, пропонувати нові ідеї, шукати шляхи їх втілення. У розвитку критичного мислення значну увагу відіграють метафори. Їх багатозначність спонукає до роздумів, пошуку, аналізу, творчості, генерації нових ідей. Системне використання метафор у різних прийомах на уроках літератури дає можливість більш глибоко, творчо розглядати явища, події, типи людей.

На сьогоднішні можливості метафо-

ри у процесі формування важливих для цього типу мислення вмінь не до кінця вивчені та потребують глибшого дослідження. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні нових функціональних можливостей метафор у розвитку критичного мислення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Карпенко-Карий Іван. Повні тексти творів. URL <https://www.ukrlib.com.ua/books/author>.
2. Кравець Л. Текстотвірний потенціал метафори. URL <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/Kravets>.
3. Кравець Л. (2006). Метафорична репрезентація національної культури в українській поезії ХХ ст. *Гуманітарний вісник ДВНЗ – Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди*, 10, 371–377. Тернопіль: Астон.
4. Мирний Панас. Повні тексти творів. URL <https://www.ukrlib.com.ua/books/author>.
5. Пасічник Є. (2000). Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ. 317 с.
6. Пометун О, Гупан Н. Як розвивати критичне мислення URL <https://core.ac.uk/download/pdf>.
7. Потебня О. (1985). Естетика і поетика слова. URL Irbis-nbuv.gov.ua.
8. Франко І. "Мойсей". URL <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit>.

9. Шніцер М. Метафора як інструмент соціальної комунікації. URL <https://mydisser.com/catalog/view>.

REFERENCES

1. Karpenko-Karyy Ivan. Povni teksty tvoriv. URL <https://www.ukrlib.com.ua/books/author>.
2. Kravets L. Tekstotvirnyy potentsial metafory. URL <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/Kravets>.
3. Kravets L. (2006). Metaforichna reprezentatsiya natsionalnoyi kultury v ukrayinskiy poeziyi KHKH st. Humanitarnyy visnyk DVNZ – Pereyaslav-Khmelnytsky derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody. Ternopil: Aston. С. 371–377.
4. Myrnyy Panas. Povni teksty tvoriv. URL <https://www.ukrlib.com.ua/books/author>.
5. Pasichnyk YE. (2000). Metodyka vykladannya ukrayinskoyi literatury v serednikh navchalnykh zakladakh: navchalnyy posibnyk dlya stud. vyshch. navch. zakladiv. Kyiv. 317 s.
6. Pometun O, Hupan N. Yak rozvyvaty krytychne myslennya. URL <https://core.ac.uk/download/pdf>.
7. Potebnya O. (1985). Estetyka i poetyka slova URL Irbis-nbuv.gov.ua.
8. Franko I. "Moysey". URL <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit>.
9. Shnitser M. Metafora yak instrument sotsialnoyi komunikatsiyi. URL <https://mydisser.com/catalog>.

Стаття надійшла 27.10.2024 р.